

Универзитет у Сарајеву
Филозофски факултет
Одсјек за педагогију

САМОПОШТОВАЊЕ У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ

Завршни магистарски рад

Кандидат:
Наташа Ђорем

Ментор:
Доц. др Ђенита Туце

Сарајево, 2018.

Сажетак

Самопоштовање (self-esteem) је једна од најистраживанијих варијабли у друштвеним и хуманистичким наукама. Упркос великом броју истраживања и данас постоје спорења у вези са његовом природом, поријеклом и функцијом. Те разлике резултат су различитих приступа у испитивањима овог конструкта, као и присуства различитих теоријских концепција. Стога, један од циљева овог рада је дати преглед у његово теоријско одређење. Поред приказа савремених резултата у вези с његовом стабилношћу и развојем, у раду смо се осврнули и на тренутне резултате студија у вези с неуробиологијом самопоштовања. Друго, упозоравамо на значај самопоштовања, као и неслагања у вези с истраживањима која указују да је виши ранг самопоштовања у адолесценцији проспективно повезано са бољим менталним и физичким здрављем, затим економском перспективом, а нижи ранг са агресијом и криминогеним понашањима. Такође, у раду се посебно осврћемо на важност самопоштовања у адолесценцији и његовом односу са различитим корелатима. Иако самопоштовање има карактеристичну нормативу трајекторију кроз животни вијек, индивидуалне разлике у самопоштовању резултат су генетских и фактора животне средине, од којих се, ипак, као најзначајнијом показала се подршка у породици. На крају, у раду покушавамо расвијетлити питање да ли је самопоштовање културолошки условљено и показује ли одређене разлике у односу на пол. Стога, на основу увида у рецентна досадашња истраживања, може се рећи да ранг самопоштовања у периоду адолесценције представља значајан предиктор каснијих животних исхода у надлазећој одраслости, обзиром да показује одређену стабилност у времену—те се може посматрати као црта личности.

Кључне ријечи: самопоштовање, адолесценција.

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
1.1. Адолесценција.....	2
2. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ САМОПОШТОВАЊА	4
2.1. Самопоштовање и термилошка неусаглашеност	6
2.2. Структура самопоштовања	7
2.3. Хијерархијска структура самопоштовања.....	9
2.4. Развој и стабилност самопоштовања	12
2.4.1. Развој самопоштовања	12
2.4.2. Стабилност самопоштовања.....	13
2.5. Неуробиологија самопоштовања	16
2.6. Значај самопоштовања	18
3. ВАЖНОСТ СМОПОШТОВАЊА У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ	20
3.1. Самопоштовање и социјална подршка	20
3.2. Самопоштовање и психолошка прилагодба.....	21
3.3. Самопоштовање и социо-економски статус	23
3.4. Самопоштовање и породични односи	24
3.5. Самопоштовање и вршњачки односи	25
3.6. Самопоштовање и тјелесни изглед	27
3.7. Самопоштовање и академски успјех	28
4. КУЛТУРОЛОШКЕ РАЗЛИКЕ У САМОПОШТОВАЊУ ТОКОМ	
АДОЛЕСЦЕНЦИЈЕ	29
4.1. Ранг самопоштовања у различитим културама	29
4.2. Стабилност самопоштовања у односу на пол и културу	31
5. ЗАКЉУЧЦИ	33
6. ЛИТЕРАТУРА.....	35

1. УВОД

Самопоштовање (self-esteem) је појам којим се изражава глобално или опште вредновање себе (Rosenberg, 1965). О важности самопоштовања свједоче резултати бројних истраживања у психологији личности, социјалној, клиничкој те савјетодавној и развојној психологији (Tuše i Fako, 2013). Премда се педагогија не бави експлицитно истраживањем овог психолошког конструкта, имплицитно о њему говори у својим теоријским и истраживачким радовима као могућим повољним или неповољним исходима учинака одређених васпитних поступака.

О важности овог конструкта у периоду адолесценције свједоче многа досадашња истраживања која показују да је самопоштовање важна одредница психичког и здравственог функционисања појединца. Многи истраживачи су утврдили да сва дотадашња истраживања о самопоштовању конзистентно указују да је низак ниво самопоштовања повезан са низом неповољних исхода, укључујући лош школски успјех, злоупотребу дроге, поремећаје прехране, анксиозне и депресивне поремећаје, те уопштено лоше здравствено стање (Kendler i sar., 1998; Trzesniewski i sar., 2006; Orth i sar., 2014b; Masselink i sar. 2017). С друге стране, високо самопоштовање повезује се с повјерењем у сопствене способности, осјећајем контроле и оптимизмом (Todorović, 2005; Trzesniewski i sar., 2006). Самопоштовање је индикатор психолошке прилагодбе (Trzesniewski i sar., 2006; Baumeister i sar., 2005; Robins i sar., 2005) Једна од најважнијих функција самопоштовања, коју наводе Kolenović-Ђаро, Драче i Hadžiahmetović (2015) је његова *компензаторска* улога, усљед које неуспјех у једној улози (активности), лакше се прихвата ако је успјешна у другој. Надаље, истраживања указују и то да је у адолесцентном периоду стабилност ранга самопоштовања значајан за интегративне процесе у личности, обзиром да се тад појам о себи финално уобличава и интегрише (Todorović, 2004). Треба истаћи да интелект у том периоду не одређује афективност, нити обратно, већ су оба неразлучиво уједињени у функционисању појединца (Piaget i Inhelder, 1978). У прилог овој тврдњи, Rosenberg (1965) и Adams i saradnici (1987; према Vasta i sar., 1998) утврдили су да у овом развојном периоду, управо израженија свијест о себи доводи до критичнијег самовредновања, што повратно снижава самопоштовање; као и чињеницу да

когнитивне и афективне промјене које се у том периоду дешавају, једнако утичу на укупан развој адолесцента, али тако и на узајамне односе адолесцента са родитељима, вршњацима; на јављање нових црта карактера; на развој самосазнања; као и на критички однос према самом себи и околина; све постаје предмет размишљања, анализе и самоанализе (Brković, 2011). Из наведеног закључујемо да је важно познавати заштитну улогу самопоштовања у психичком и здравственом функционисању адолесцента.

1.1. Адолесценција

Адолесценцију је као посебан период дефинисао је Stenli Hol (1904; према Brković, 2011). Њом се означава релативно дуг, занимљив, али и мучан развојни пут који сваки појединац мора да прође како би од биолошког организма, какав долази на свијет, доспио до зреле личности (Lacković-Grgin, 2006; Berk, 2008). Истовремено представља и ризик и шансу за напредак и даљи развој на комплексном путу ка одраслом добу (Erikson, 2008). Адолесценцију, не без разлога, сматрају најзначајнијим и „најтежим“ периодом у животу сваког појединца, у току којег се дешавају бројне трансформације и промјене, које постепено воде ка психолошком сазријевању и укупном психосоцијалном функционисању. Са *биолошког* аспекта адолесценција започиње репродуктивном фазом, а успоравањем физичког развоја се завршава. Са *психолошког* аспекта адолесцент је особа чије понашање представља прелаз од понашања типичног за дијете ка оном које карактерише одраслу особу, док са *социолошког* аспекта адолесценција подразумијева период у којем друштво намеће своја очекивања, а тиме пред њу ставља и одређене задатке. Један од теоретичара психосоцијалног приступа, Navighurst (1951; према Lacković-Grgin, 2006) сматра да за сваки развојни задатак постоји одређено оптимално вријеме за његову реализацију која зависи од биолошких промјена у организму и социјалних норми и очекивања. Као *фазу развоја* појединца, адолесценција обухвата читаву деценију животног циклуса од 10-11. до 20-21. године живота (Balint, 2014; Hurlock, 1970). Кључне спознаје у вези с разматрањем процеса развоја резултат су нових теоријских пропозиција, а то су: онтогенетски развој је *цјеложивотни процес* и ни један развојни период нема надмоћ над другим периодом; *није једносмјерно кретање*, састоји се од добитака (раста) и губитака (опадања).

Добици и губици могући су у сваком развојном периоду (Baltes, 1987; према Lacković Grgin, 2014); за развој је типичан *пластицитет* (Cristofolo, Tresini, Francis i Volker, 1999; према Lacković Grgin, 2014); *контекстуализам* као парадигма, наглашава да развој одређују интеракције између активног, организованог појединца и активне, организоване околине (Lerner i Kauffman, 1985; према Lacković Grgin, 2014); развој неких обиљежја људи зависи од *социјално-историјског контекста* (Baumeister, 1986; према Lacković Grgin, 2014). Нове теоријске пропозиције су поставиле нужност модифицирања постојећих развојних теорија. У оквиру Erikson-ове теорије (1976), један од кључних и важних концепата у периоду адолесценције је формирање идентитета. И сам Erikson је осамдесетих година 20. вијека обзиром на промјене у друштву које су се десиле, истакао да захтјеви друштва који се стављају пред појединца, несумњиво утичу да узрасне границе развоја идентитета, треба релативизирати. У оквирима тих промјена, све више се говори о новом стадијуму развоја—*надолазећој одраслости* (Arnett, 2000; према Lacković Grgin, 2014). Надолазећа одраслост смијешта се у период од 18-28 године живота, у којем млади истражују различите могућности у љубави, раду и погледу на свијет. То одлагање периода одраслости посматра се са различитих аспеката (Lacković Grgin, 2014). Са социолошког гледишта оно је резултат савремених промјена у друштву, док неуробилошка истраживања упућују да се развој мозга наставља и након 25. године живота, нарочито префронталног дијела који је одговоран за процесуирање информација и социјално просуђивање. Ипак, оба ова аспекта, обједињује интегративни аспект који сматра да млади могу постати одрасли тек након 25. године живота, јер су тек тад способни преузети одговорност за себе и друге. У ранијим периоду Keniston (1970; према Lacković Grgin, 2014) сматрао је да се тај период треба назвати младост, док је Erikson (1968) назива *продлонгирана адолесценција*, са чијим називом се већина аутора слаже.

С циљем детаљнијег објашњења важности конструкта самопоштовања у периоду адолесценције, у овом раду ћемо настојати одговорити на три специфична питања:

1. Које је теоријско одређење самопоштовања?
2. Због чега је важно самопоштовање у адолесценцији?
3. Да ли постоје културолошке разлике самопоштовања у адолесценцији?

2. ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ САМОПОШТОВАЊА

Robins, Trzesniewski i Donnellan (2012) сматрају да се самопоштовање може дефинисати као *субјективна евалуација појединца о његовој вриједности као особе*. Упориште за ову дефиницију аутори су пронашли у првобитној концептуализацији самопоштовања Jamesa (1890) као степен у којем људи перципирају своје постигнуће у складу са њиховим циљевима и тежњама (аспирацијама).

$$\text{Самопоштовање} = \frac{\text{постигнуће}}{\text{аспирација}}$$

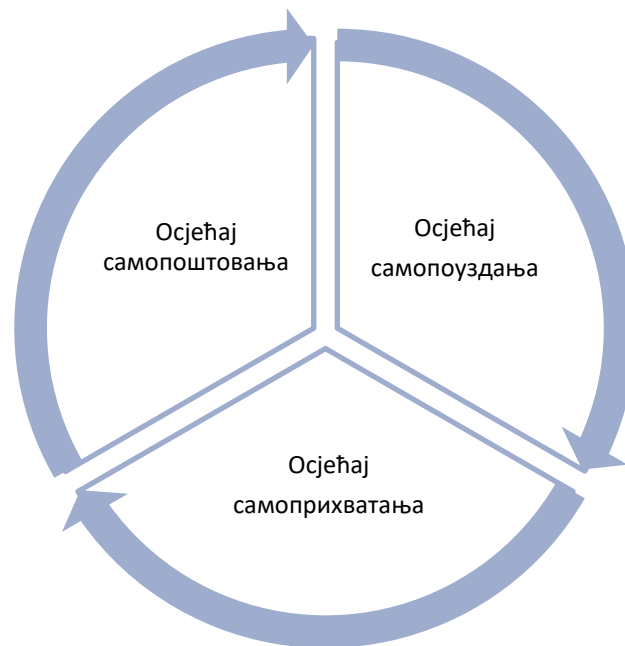
James је 1890. године први у психологију увео појам селфа и самопоштовања. Сматрао је да се селф-концепт састоји из два аспекта „I”-ја као субјект (зналцем) знања и „Me”-као објектом знања (James, 1890). У свом концепту указао је на велики значај самоевалуације као и на важне детерминанте самопоштовања. Надаље, његов аспект: „Me“, пружио је јасну могућност психолозима да емпиријски и експериментално проучавају како особа процјењује себе. Што је већа самоевалуација у односу на аспирације особе, то је веће самопоштовање. Према томе, особе које себе сматрају успјешним у областима својих аспирација имају веће самопоштовање у односу на особе са нижим самопроцјенама. James није прецизирао која област самоевалуације највише утиче на самопоштовање—да ли перцепција сопствене компетенције, моралности или прихватања од стране других. Такође, нагласио је, да је слика о себи значајан фактор у развоју самопоштовања, посебно када се подручје самопоштовања сматра појединачно важним. Jamesovo схватање о значају самопоштовања, имало је утицај на формулисање важнијих савремених теорија самопоштовања: Coopersmit (1967), Rosenberg (1979) и теорија самоефикасности Bandura (1977).

Coopersmit (1967; према Moore, 1990) сматра да самопоштовање указује у којој мјери појединац вјерује да је способан, значајан, успјешан и колико вриједи. Укратко, самопоштовање је *лични проценат вриједности изражен у ставовима којима појединац има о себи*. Овај процес самоевалуације по Coopersmitu је субјективана процјена, јер узима у обзир индивидуалне особине, карактеристике, потенцијал и учинак у односу на стечене личне вриједности и стандарде. То доприноси стварању осјећаја способности појединца, а тиме директно и на самопоштовање (Coopersmit,

1967; према Moore, 1990). Надаље, истиче да самопоштовање може варирати у различитим областима искуства према полу, узрасту и другим условима који одређују улогу, те наводи примјер како појединац себе може сматрати изузетно вриједним као студент, умјерено значајним као тенисер и потпуно безвриједним као музичар.

Rosenberg (1965) самопоштовање дефинише као глобалан *позитиван или негативан став према самом себи*. Такође, напомиње да појам самопоштовање укључује истовремено осјећање самопоуздања и самоприхватања (Слика. 1).

Слика 1. Концепција појма самопоштовања према Розенбргу
(Адаптирано према Rosenbergu, 1965)

Bandura (1977; према Vasta i sar., 1998) предложио свој *теоријски модел самовредновања* који је изграђен око појма самоучинковитости—способности особе тј. како она процјењује да изводи различита понашања. Бандура истиче да су процјене самоучинковитости важне, те да снажан осјећај самоучинковитости доводи до већег улагања напора и истрајности на задатку и тиме, до бољег учинка, што повратно повећава самопоштовање код адолесцента. Овај појам самоучинковитости је посебно релевантан за школско самовредновање. Обзиром да његов модел, претпоставља висок ниво когнитивне обраде информација, стога је присутнији код старије дјеце.

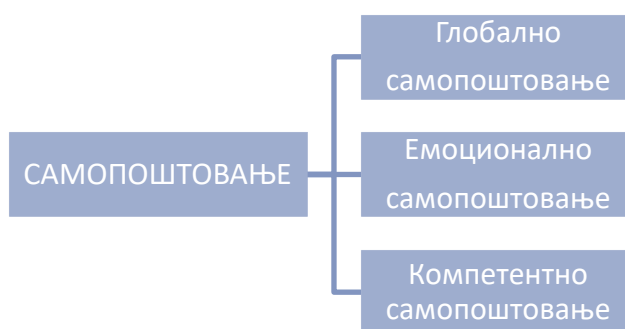

2.1. Самопоштовање и термиолошка неусаглашеност

У студијама које се баве испитивањима самопоштовања често се могу сусрести синонимни појмови као што су самовриједност (self-worth), самопоуздање (self-confidence), самообзир (self-regard), самопоштовање (self-respect) и сл. Поред тога однос самопоштовања као надређеног термина и само-концепта (слике о себи; самопоимања) и даље резултира термиолошком неусаглашћеношћу.

Неки аутори сматрају да треба направити дистинкцију између самопоштовања и самопоуздања, јер се самопоуздање заснива на процјени личних компетенција, вјештина или способности у специфичном домену у односу на објективне критеријуме и пријашње резултате као детерминанте (Crocker i Major, 1989). С друге стране, треба имати у виду чињеницу да осјећај компетентности заснован на вањским мјерилима несумњиво утиче и на осјећај вриједности, а тиме и на укупну процјену глобалног самопоштовања. У том смислу, аутори Brown i Marshall (2006) слично као и Rosenberg (1965), нуде три могућа термиолошка одређења самопоштовања: *глобално* (опште) самопоштовање — самопоштовање као црта (особина) личности; *емоционално* самопоштовање — осјећај самопоштовања као стања емоција везаних за осјећај властите вриједности и *компетентно* самопоштовање — самопоштовање као резултат самоувјерености и ефикасности у одређеним подручјима (Слика 2).

Слика 2. Термиолошко схватање појма самопоштовања
(Адаптирано према Brown i Marshall, 2006)

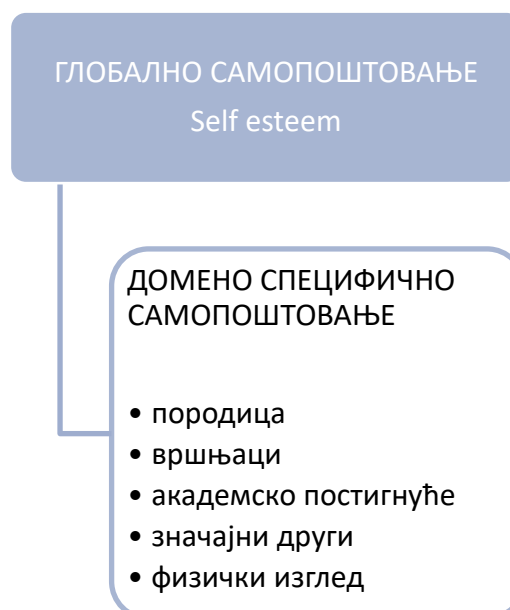

Са стајалиштем Browna i Marshhalla (2006), не слаже се Ćekrlija (2014), који сугерише да је њихово схватање термина самопоштовања прешло изван граница подручја којем припада и да се вјештачки преклапа са доменима процјене властите компетентности, самоефикасности, самоувјерености те процјеном власите вриједности. Умјесто наведеног, сматра да је за психолошка истраживања најадекватнији термин self-концепт или његов домаћи пандан самопоимање. Треба истаћи да је главни кривац за терминолошку неусаглашеност различито поимање структуре самопоштовања (хијерархијских и нехијерархијских концепта).

2.2. Структура самопоштовања

Rosenberg (1965) самопоштовање посматра као *глобалан једнодимензионалан конструкт* чија структура се састоји из одређених специфичних домена као нпр. академско постигнуће. Глобално самопоштовање се односи на цјелокупну евалуацију појединца о себи, док домено-специфично самопоштовање тиче се специфичних аспеката самог себе, као што су физички изглед или академска компетенција (Слика 3).

Слика 3. Структура самопоштовања
(Адаптирано према Rosenbergu, 1965)

Према Rosenbergu (1965) самопоштовање има двије различите конотације. *Прва* конотација је *високо самопоштовање*—особа може да има позитиван став према себи и да себе процјењује супериорнијом од већине других, али и да се истовремено осјећа неадекватно по питању одређених стандарда које је поставило себи. Насупрот томе, аутор напомиње да адолесцент може себе сматрати просјечном особом (у односу на неко домено-специфично подручје процјене), али глобално бити задовољан собом. У једном смислу осјећај самопоштовања може бити висок, а у другом смислу може бити средњи или низак (Rosenberg, 1965; 1978; 1995; 1998). Иако, домено-специфичне самопроцјене често се сматрају као грађевински блокови глобалног самопоштовања, они нису увијек савршено поравнани (Robins i sar., 2012). Стога, Rosenberg i saradnici (1995) као и Robins i saradnici (2012) и Barry i saradnici (2018) сматрају да је ниво глобалног самопоштовања значајнији за процјену психолошког благостања појединца од домено специфичног или процјена нивоа самопоштовања у односу на ниво процјене домена која та особа сматра најзначајнијим за њега. Такође, Rosenberg i saradnici (1995) истичу да при проучавању било ког односа и самопоштовања, треба узети у обзир чињеницу да људи могу имати став према оба објекта, један у цјелини (глобални или општи), други према специфичним "аспектима" тог објекта и да они не морају бити подударни. Rosenberg је 1965. године конструисао скалу *Rosenberg Self-Esteem Scale*, RSES (Rosenberg, 1965). Rosenbergova скала самопоштовања је далеко најпопуларнија међу истраживачима. Показала се као један од ријетких алата са добрим психометријским особинама у процјени глобалног самопоштовање код младих и старијих адолесцената (Baumeister i sar., 2003; Robins i sar, 2001, Tuce i sar., 2017) те је њено кориштење проширено и у крос-културалним истраживањима. Иако је Rosenberg (1965) самопоштовање дефинисао као недјелјив једнодимензионалан конструкт, Тафароди и његове колеге (Tafarodi i Swann, 1995; 2001) повели су дискусију о упитности једнодимензионалности Rosenbergove скале. Наиме, предложили су дуални приступ процјене самопоштовања, обзиром да су по њима успјели да издвоје два корелирана, али различита фактора глобалног самопоштовања. Према њиховом факторском моделу, самопоштовање се састоји од димензија самокомпетентности (self-competence) и самодопадања (self-liking). Tafarodi i Swann (1995; 2001) развили су посебан упитник који је дизајниран да мјери обје димензије самопоштовања, Self-Liking/Self-CompetenceScale (SLCS; Tafarodi i Swann, 2001).

Други популарни инструмент за испитивање самопоштовања дјече и млађих адолесцената је Coopersmitov упитник самопоштовања (Self-Estem Inventory- SEI, 1967; према Lacković-Grgin, 1994).

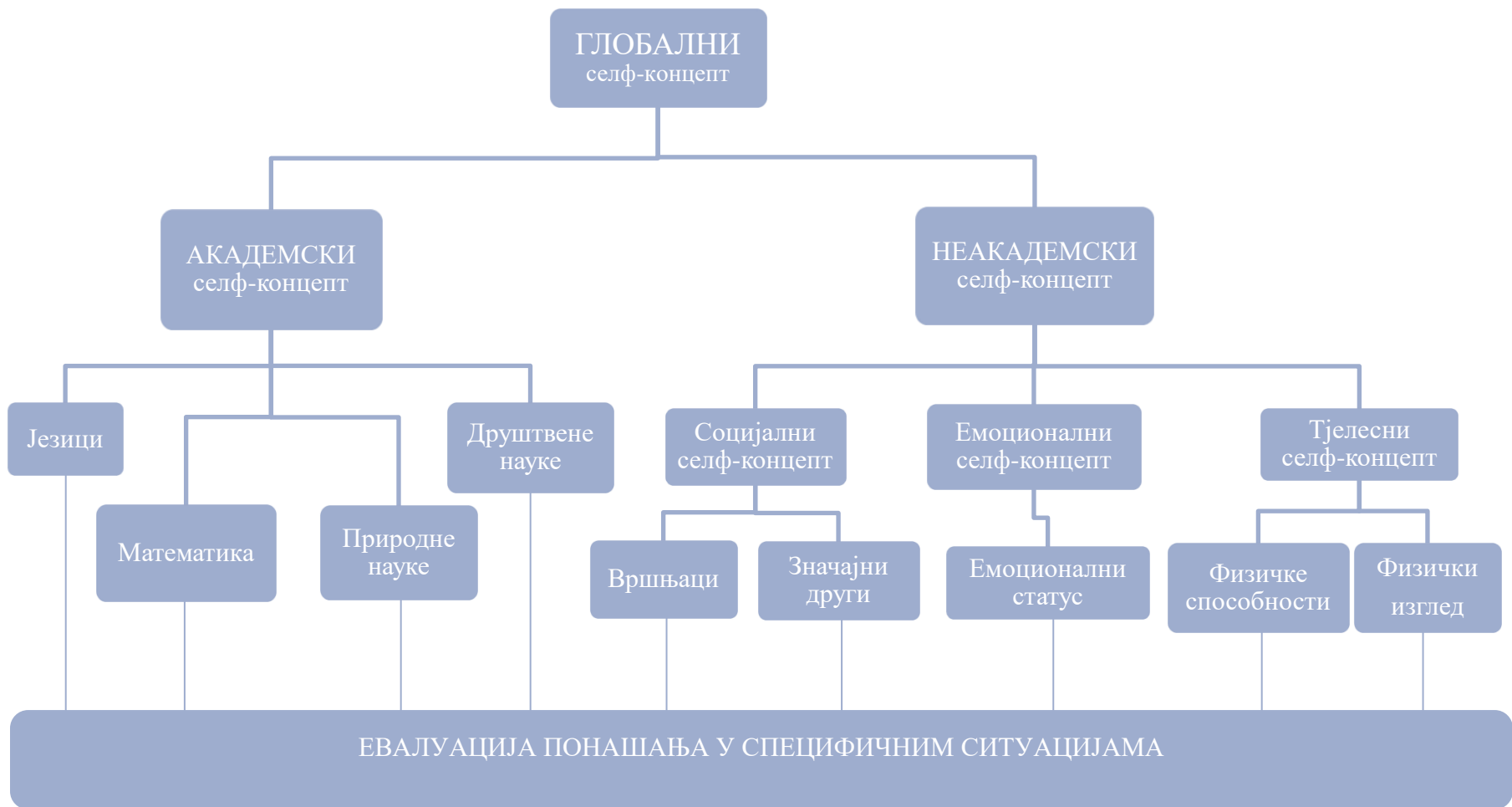
2.3. Хијерархијска структура самопоштовања

Rosenberg i saradnici (1995) анализирајући истраживања о самопоштовању закључују да се већина тадашње литературе бавила глобалним самопоштовањем, то јест, позитивним или негативним односом појединца према себи као цјелини. Међутим, деценију раније велики број истраживача сматрало је да треба имати увид у значај специфичних самопоштовања (Harter 1985; према Van den Bergh i Marcoen, 1999; Marsh, 1986; Marsh i Shavelson, 1985).

Shavelson, Hubner i Stanton (1976) први су почели с развијањем теоријске дефиниције селф-концепта као сопствена перцепција која се формира кроз искуства и тумачења његовог/њеног окружења, наглашавајући да је само-концепт важан и као исход и као посредничка варијабла која помаже у објашњавању других исхода. Аутори сматрају да је селф-концепт:

- (а) вишедимензионалан конструкт,
- (б) хијерархијски структуриран и да је
- (ц) глобални селф-концепт стабилан;

Shavelson, Hubner i Stanton (1976) сматрају да је стабилност глобалног селф-концепта код појединца доведи у питање када се дешавају промјене у хијерархији тј. кад процјена селф-концепта постаје специфичнија у неком домену и као посљедица тога, глобални концепт постаје мање стабилан. Надаље, наглашавају да су промјене које се дешавају на нижим нивоима хијерархије условљене концептуализацијама на вишим нивоима, које су отпорније на промјене, док се за промјену глобалног селф-концепта захтијева много ситуацијских конкретних случајева који нису у складу с глобалним самопоштовањем (Слика 4).

Слика 4. Хијерархијски модел селф-концепта
(Адаптирано према Shavelson, Hubner i Stanton, 1976)

Marsh i Leung (1998; према Wagner i sar., 2016) понудили су четири операционализације опште слике о себи:

1. Слика о себи као агломерат—представља укупан резултат на основу прикупљених самопроцјена различитог поријекла;
2. Пондерисани просјек глобалне слике о себи—у којем су тегови одређених компоненти у функцији хвалисања, централности или других особина;
3. Хијерархијско самопоштовање—као виши поредак само-концепта, који се не мјери директно већ на основу факторске анализе и фактора нижег реда, као на примјер код Шавелсоновог модела (Shavelson i sar. 1976) и
4. Генерално самопоштовање—генерална самопроцјена на основу Росенбергове скале самопоштовање (Rosenberg, 1979).

У складу са неким теоријама о само-концепту Harterova (1999) сматра да је *самопоштовање глобални селф-концепт* који је одређен специфичним доменама само-концепта.

Хијерархијска природа селф-концепта подразумијева да истраживачи могу развити вишедимензионалне, хијерархијске моделе за одвојене домене како би у потпуности могли разумјети само-концепције унутар тог сваког домена (Wagner i sar., 2016). Тек крајем 20. вијека истраживачи су се озбиљније бавили недостацима у истраживању само-концепта кроз побољшање методологије, као и развојем нових теоријских модела и инструмената који одражавају вишедимензионалну, хијерархијску природу само-концепта (Marsh i Leung, 1998; према Wagner i sar., 2016).

Тако су у односу на структуру испитивали правац дјеловања глобалног самопоштовања и домено-специфичног. Постоје различити модели о правцу каузалног тока у хијерархији самопоштовања: модел одоздо-нагоре, модел одозго-надоле и "хоризонтални" модел.

2.4. Развој и стабилност самопоштовања

Самопоштовање (self-esteem) је једна од најистраживанијих варијабли у друштвеним и хуманистичким наукама. Упркос великом броју истраживања, још увек постоје неслагања у вези са његовом природом (Mar, De Young, Higgins i Peterson, 2006), поријеклом (Crocker i Park, 2004; Leari i Baumeister, 2000) и функцијом (Baumeister, Campbell, Krueger i Vohs, 2003; Trzesniewski, Donnellan, Moffitt, Robins, Poulton i Caspi, 2006).

2.4.1. Развој самопоштовања

Савремено схватање развоја самопоштовања, наглашава да оно није урођено, него да се током живота стиче и развија. Развој самопоштовања почиње у другој години и касније у животу представља стуб на који ћемо се ослањати (Coopersmith, 1967; према Moor, 1990; Vasta i sar., 1997; Berk, 2008; Ђекрлија, 2014; Kolenović-Ђаро i sar., 2015). Његов развој повезан је са потребом за прихватањем, поштовањем, подршком, топлином из околине, при чему незадовољење тих потреба, негативно утиче на развој укупне слике о себи (Vasata i sar., 1997). Такође, за развој самопоштовања важни су когнитивни и афективни процеси (Piaget i Inhelder, 1969; Kohlberg, 1969 према Lacković-Grgin, 1994; Harter, 1999; Brković, 2011) и да су важне стварне и замишљене интеракције са значајним другим (Cooley, 1912, Mead, 1934, Sullivan, 1953, према Lacković-Grgin, 1994; Coopersmit, 1967 према Moore, 1990) као и да се на сваком вишем стадију развоја самопоштовања то самопоштовање и квалитативно разликује (Damod i Hart, 1986, према, Lacković-Grgin, 1994). Основно начело развоја самопоштовања је начело диференцијације и интеграције, који нису једно другом супростављени, већ динамички јединствени (Lacković-Grgin, 1994). Са узрастом долази до диференцирања броја димензија концепта о себи, уз паралелни процес интеграције у виши ниво глобалног самопоштовања, с тим да опште самопоштовање појављује тек код старијег узраста (Harter, 1986, 1987, према Lacković-Grgin, 1994).

Постоји неколико лонгитудиналних студија које је испитивало развој самопоштовања из перспективе животног циклуса. Ипак, већина њих имало је недостатке које су укључивале узорке са недовољно широким распоном старосне доби. До сада, једино су

Orth, Robins i Widaman (2012) и Orth, Trzesniewski i Robins (2010), успјели су да у својим студијама прикупе репрезентативна два скупа лонгитудиналних података која имају широки распон старости. Међутим, иако су ове студије дале одређене доказе о развојној путањи самопоштовања, њихове податке треба узети с резервом јер су рађени на узорку једне земље (Сједињених Америчких Држава, САД). Њихова истраживања, ипак су показала да се самопоштовање мијења с старењем, с тим да још увијек не постоји одређена теорија која се посебно бави објашњењем развоја самопоштовања кроз животни вијек. За сад, постоје само одређене теоријске претпоставке које се баве разматрањем развоја самопоштовања.

У оквиру ширег контекста развоја личности према Orth i saradnicima (2015) предложено је неколико теорија, с тим да је по њима нео-социоаналитичка теорија Robertsa i Vooda (2006; Roberts, Vood, Caspi, 2008; према Orth i sar., 2015) од посебног значаја за извођење хипотеза о томе како и зашто се самопоштовање мијења током животног вијека. Иако по њима нео-социоаналитичка теорија узима у обзир генетске утицаје на личност, централна тврдња је да фактори животне средине могу утицати на особине личности у било које доба (приједлог назван пластичност). Конкретно, према Orth i saradnicima (2015) теорија наглашава важност друштвених улога за развој личности, наводећи да су друштвене улоге главни канал кроз који животна средина утиче на личност. Свака друштвена улога подразумијева низ друштвених очекивања која описују које је понашање пожељно и прихватљиво, а које понашање ће бити награђено или кажњено.

2.4.2. Стабилност самопоштовања

Стабилност самопоштовања је дефинисана као износ краткотрајних варијација у вредновању себе кроз кратак временски период, а које се не разликује од карактеристичног или типичног нивоа самопоштовања, наводи Kerins (1997, према Todorović, 2004).

Стабилност самопоштовања у адолесценцији је питање је на које истраживачи раније нису могли са сигурношћу пружити одговор. Разлог томе су неслагања у резултатима истраживања. У истраживањима самопоштовања код дјече и младих уочена су два пада у нивоу самопоштовања: уласком у основну школу, због веће доминације

информација добивених социјалним упоређивањем, и уласком у пубертет, понајприје због матурацијских и когнитивних промјена (Marinić, 2014). Што се тиче самог периода адолесценције, Rosenberg(1978) и Simmons i saradnici (1978) истичу да је самопоштовање у периоду средње адолесценције ниже и тек се у касној адолесценцији опоравља. Супротно мишљењу ових аутора, Savin-Williams i Demo (1983) и Nottelman, (1987; према Lacković-Grgin, 1994), говоре о релативној стабилности, односно о благом порасту самопоштовања у току адолесценције. Savin-Williams i Demo (1983) су у том истраживању испитивали презентни и искуствени селф помоћу скале коју су сами конструисали на узрасту ране и средње адолесценције. Ипак, истраживања не пружају једнозначне резултате што се тиче преласка из адолесценције у одраслу доб: једни извјештавају о порасту самопоштовања (Mullis i sar., 1992, Roeser i Eccles, 1998, према Marinić, 2014), други наводе да не долази до промјена у нивоу самопоштовања (Mullis i sar., 1992; Roeser i Eccles, 1998, према Marinić, 2014), а трећи пак, истичу да у наведеном раздобљу ниво самопоштовања опада (Zimmerman i sar., 1997, према Marinić, 2014). Нешто конзистентније резултате показују истраживања у одраслој доби, гдје испитаници оба пола показују пораст самопоштовања (Roberts i Bengtson, 1996, према Marinić, 2014).

Иако скоро сва досадашња истраживања указују на интеракцију између развоја идентитета и самопоштовања, већина студија заснива се на мјерењима ниво самопоштовања, а мање његовом стабилношћу. Soenens i saradnici (2016) покушали су код адолесцената утврдити да ли стил обраде идентитета према Berzonskom (1988) утиче на стабилност два аспекта самопоштовања: глобалног самопоштовања (цјелокупне самоевалуација) и контигентног (нестабилног) самопоштовања (тј. тенденција самопоштовање да се мијења на основу повратних информација). Berzonsky (2006) је 1990. године развио социо-когнитивни модел који разликује три стила изградње идентитета. *Информациони* оријентисани појединци се баве проблемима идентитета и личним проблемима на релативно отворен и рационалан начин. *Нормативни* оријентисани појединци се баве питањима идентитета и ситуацијама одлучивања у складу са рецептима и очекивањима значајних других. Истраживања показују да су они савјесни и да имају јасан смисао за циљ и правац, али и да имају снажну потребу за структуром и когнитивним затварањем, те се упуштају у информације које могу иницирати унутрашње сукобе у односу на властити систем вриједности и вјеровања (Berzonsky, 2006). *Дифузни/избјегавајући стил* имају

појединци који се избјегавају суочити са личним проблемима и одлукама (Berzonsky, 2006). Резултати које су добили Soenens i saradnici (2016) сугеришу да је стабилност самопоштовања у касном раздобљу адолесценције (надолазећој одраслости) није под утицајем стила идентитета, већ обратно. Док у периоду ране адолесценције ниво самопоштовања је под утицајем различитих стилова идентитета. Добијени налази корелирају са развојном путањом самопоштовања у раном и касном периоду адолесценције.

Ипак, са сигурношћу можемо рећи, да је у посљедњих неколико деценија велики број студија о самопоштовању обезбједило репрезентативан број резултата истраживања чијом метаанализом се донекле пружио коначан одговор о транзицијском путу самопоштовања у току животног вијека појединца. Иако се појединци значајно разликују по путањи (трајекторији) коју они слиједе, ипак се дошло до одређених генералних сазнања као референтног оквира у погледу развојне путање самопоштовања, треба узети у обзир чињеницу да како пролазимо кроз живот, наше самопоштовање неминовно расте и опада. Ове флукуације у самопоштовању резултат су промјене које потичу из нашег окружења и развоја (нпр. пубертет и когнитивни пад у старости). Brown (1993; према Wagner i sar., 2016) се слаже с претпоставком Shavelsona i sar. (1976) да је стабилност глобалног самопоштовања већа од домено специфичног.

У просјеку, развојни правац самопоштовања је обично висок у дјетињству, пада током адолесценције (преваленција у корист дјевојчица), те постепено се повећава током читавог живота, а затим поново опада у старости (Robins i sar., 2012). На примјер, иако је самопоштовање генерално високо током животног вијека, ова врста досљедности је донекле нешто нижа током адолесценције и старости у односу током одраслог животног доба. Једно од објашњења за овај генерални образац према Robinsu i sadnicima (2012; 2002) јесте тај, да су адолесценција и старост два развојна периода које карактерише транзиција и током којих се појединци суочавају са значајним друштвеним, когнитивним и биолошким промјенама. Тачније, током адолесценције, појединци доживљавају физичке промјене, које су резултат пубертета, заједно са промјенама у односима са вршњацима или промјенама у академском животу. Слично томе, особе у каснијим фазама живота често укључују опадање здравља, когнитивни пад, промјене у радним улогама због пензионисања и губитак супружника и пријатеља због смрти.

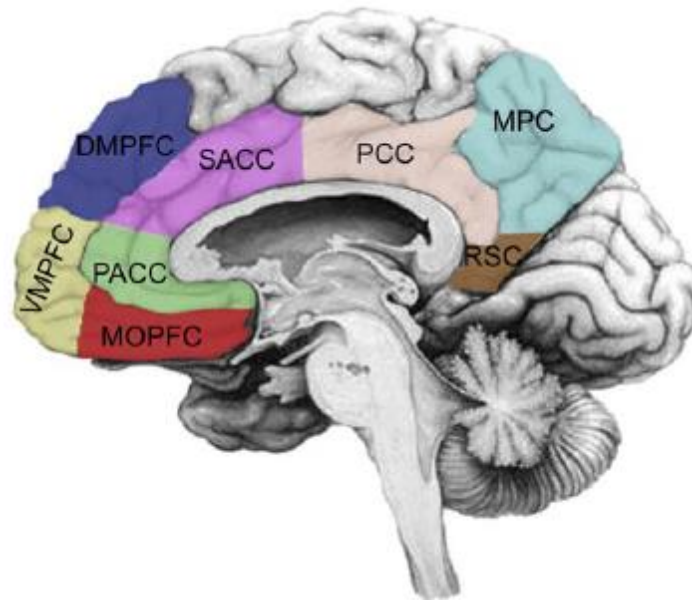
Trzesniewski i saradnici (2003) дошли су до значајног резултата, да упркос узрасним промјенама у просјечном рангу самопоштовања, особе које генерално имају релативно високо (или ниско) самопоштовање у једној временској тачки имају тенденцију да имају релативно високо (или ниско) самопоштовање и касније.

2.5. Неуробиологија самопоштовања

Према Хертеровој (Harter, 1999) дјеца и адолесценти развијају сопствене концепте у интеракцијама са родитељима, вршњацима и значајним другима. Особина самопоштовање, или тенденција да се особа процјењују позитивно или негативно представља снажан предиктор психичког здравља и добробити (Baumeister i sar., 2003). Ипак, зашто већина људи себе процјењује позитивно, док се други процјењују негативно, у ком су односу средина и биологија. Слично Brkoviću (2011), Frewen i saradnici (2013) сматрају да су когнитивни и афективни процеси суштински за самопоштовање, и према њима поријекло самопоштовања налази се у неуробиологији.

Досадашње неуробиолошке студије су допринјеле разумијевању самопоштовања. Наиме, на основу истраживања у којима је кориштена функционална магнетна резонанца (Functional Magnetic Resonance Imaging, fMRI) која омогућава скенирање мисли и паћење мождане акотивности, дошло се до општег консензуса у вези да централну улогу у самореференцијалној обради слике о себи има медијална кортикална структура (Northoff i sar., 2006; Chen i sar., 2008; Qin i Northoff, 2011, Doerig i sar., 2014, према Pan i sar., 2016). Медијална структура кортекса великог мозга (Слика 5) обухвата већи број регија, укључујући венстромедијални префронтални кортекс (VMPFC), дорзомедиални префронтални кортекс (DMPFC), предњи цингуларни кортекса (PCC) задњег цингуларном кортексу (Uddin i sar., 2007).

Слика 5. Илустрација медијалне кортикалне структура великог мозга
(према Uddin i sar., 2007:442)

Према Uddin и сарадницима (2007), двије студије, које су се бавиле морфометријским испитивањима мозга помоћу voxel-based методе, показале су да је запремина хипокампалног подручја значајно позитивно корелирана са самопоштовањем. С друге стране, самопоштовање је повезанои са *мрежом друштвене спознаје*. Мрежа друштвене спознаје обухвата регионе као што су медијални префронтални кортекс, темпоропариетални спој сулкуса темпоралис супериор и постериор и гируса фронталнис инфериор (Blakemore, 2006, 2008). Сходно томе, Uddin i saradnici (2007) сматрају да је мрежа друштвене спознаје укључена у формирању самопоштовања као особине (trait self-esteem, TSE).

Конкретно истраживања која су провели Pan i saradnici (2016) су показала да су VMPFC и хипокампална регија позитивно повезани са TSE. Према њима, то сугерише да се у процес развоја самопоштовања укључују сјећања из дугорочних искустава у прошлости. Стога, појединци који чувају позитивне сјећања на самог себе често имају позитивно самовредновање, чиме се ствара висок TSE.

Прегледом релевантних истраживања о неуробилошким истраживањима провели су Yang i saradnici (2017), који по њима коначно указује да је:

- 1) самопоштовање је *физиолошки повезано са мозгом*, тачније самопоштовање је удружено са већим волуменом хипокампуса и регионалном количином сиве материје предњег цингуларног кортекса;
- 2) самопоштовање је у режиму стандардног рада, у стању мировања, *повезано са специфичним областима мозга*;
- 3) самопоштовање *модулира активности мозга* на пријетње, тако да особе са ниским самопоштовањем имају јачи нервни одговор на стимулус самопоштовања;
- 4) самопоштовање модулира активности мозга током процеса *самоевалуације*.

Yang i saradnicima (2017) су прикупили доказе, који су несумњиво расвијетли неуронску основу самопоштовања, као и његове адаптивне функције.

2.6.Значај самопоштовања

Hattie (2004) сматра да особе с високим самопоштовањем имају високу самоефикасност, самопотврђивање и самопобољшање; ослањају се на различите само-стратегија; имају већу регулацију при избору стратегија, имају велика очекивања; постављају веће циљеве и имају висок ниво самоконтроле. С друге стране, такође сматра да особе с ниским самопоштовањем користе стратегије за поправљање или одбрану себе од континуирано лошије слике о себи, те да су под већим ризиком за обољевање менталног здравља, постављају мале циљеве, више су оријентисане на учинак него на успјех, слаба самоконтрола те имају висок ниво друштвеног поређења.

Baumeister, Campbell, Krueger i Vohs (2005; 2003) први су се успротивили тврдњи да је самопоштовање важна одредница тј. покретачка снага позитивних животних исхода за појединца. Напротив, сматрају да је самопоштовање посљедица животних околности са којима се појединац сусреће у току свог живота. Слично њима, Boden, Fergusson i Horwood (2008) мишљења су да је самопоштовање у адолесценцији у најбољем случају

слаб предиктор каснијих исхода у млађој одраслој доби, када постоји могућност контроле других психосоцијалних фактора. Даље, самопоштовање показује умјерен утицај на развојну путању афективног стања и депресије, те мале до умјерене ефекте на однос и задовољство с послом, и ограничене ефекте на здравље (Boden, Fergusson i Horwood, 2008). Највећа замјерка према Baumeister i saradnici (2005; 2003) је та да, постоји незнатан број студија о самопоштовању које су користиле лонгитудиналне нацрте и строжије методе истраживања помоћу којих би се боље разумио правац односа самопоштовања и важних животних исхода. Поред тога, према ауторима постоји мала, али растућа литература која наглашава тамнију страну самопоштовања, укључујући, то да је самопоштовање повезано с нарцизизам и потребом да се особа осјећа супериорно у односу на друге (Crocker i Park, 2004).

3. ВАЖНОСТ СМОПОШТОВАЊА У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ

Прва велика студија која се бавила испитивањем самопоштовања на узорку од преко 5.000 адолесцената била је Розенбургова студија (1965). Циљ ове студије био је испитивање структуралних социјалних, културних, контекстуалних и међуљудских утицаја на самопоштовање, као и ефекат самог самопоштовања на друштвено прихватљиво понашање. Већ тада је Rosenberg (1965) утврдио да ниско самопоштовање у адолесценцији представља фактор ризика за негативне исходи у важним доменама живота. Послије, Trzesnievskog i saradnika (2006), Orth i saradnici (2014a, 2014b;2008), и Masselink i saradnici (2017) открили су да ниже самопоштовање током адолесценције касније предвиђа лоше ментално и физичко здравље, лошије економско благостање и већу могућност уласка у криминалне активности код надоласеће одраслости. Слично томе, друге студије утврдиле су да ниско самопоштовање проспективно предвиђа антисоцијално понашање, анксиозност, депресију и суицидалне идеје (Donnellan i sar., 2005; Orth, Robins, Roberts, 2008). Зато самопоштовање представља важну детерминанту психолошке прилагодбе појединца које је нарочито важно и проблематично током адолесценције. С друге стране, лонгитудинална истраживања такође су показала да високо самопоштовање током адолесценције предвиђа касније задовољство у браку и блиским односима (Orth i sar., 2012), социјалну подршку (Marshall i sar., 2014), успјех и добробит у раду (Orth i sar., 2012), ментално здравље (Trzesnievski i sar., 2006; Orth i sar., 2008) и физичко здравље (Orth i sar., 2012; Trzesnievski i sar., 2006). У посљедњих неколико година, све већи број студија је пружио важне увиде у природу и посљедице развоја самопоштовања у периоду адолесценције, тачније који су то све аспекти функционисања важни за изградњу позитивног самопоштовања и у каквом су односу (Orth i Robins, 2014a, 2014b).

3.1. Самопоштовање и социјална подршка

Социјална подршка обухвата друштвене ресурсе које су нам већ дали или ће нам вјероватно обезбједити особе којима вјерујемо и на које рачунамо (Lakei i Scoboria, 2005, према Marshall i sar., 2014). Перцепција социјалне подршке која се односи на

цијењење и евалуацију подразумијева повратне информације од особа које су нам битне, а које желе да нам учврсте самопоштовање, побољшају слику о себи или да нам добронамјерно дају до знања које су то наше негативне особине и понашања и како их што безболније промијенити (Repšti, 2016; Zvizdić, 2015; Dautbegović i Zvizdić, 2013). Јаз између очекиване и стварне социјалне подршке додатно продубљује депресију, док свијест о томе да имамо разгранату мрежу социјалне подршке води ка оптимизму, задовољству животом и добром менталном здрављу (Marshall i sar., 2014). Генерално, социјалне теорије сматрају да самопоштовање дјелује као унутрашњи, субјективни "мјерач" перципираних односа, појединци су успостављањем друштвених односа мотивисани повећати своје самопоштовање (Leary, 2005). Иако, социјалне теорије закључују да је самопоштовање продукт социјалне подршке, ипак и даље остаје нејасно у којој мјери је самопоштовање корисно за социјално благостање. На ово питање покушали су дати одговор Marshall i saradnici (2014) у свом лонгитудиналном истраживању, који су помоћу модела структурних једначина (SEM) пропитивали однос између модела самопоштовања као антецедента (самопоштовање претходи промјенама у социјалној подршци) и модела самопоштовања као посљедица (социјална подршка претходи промјенама у самопоштовању) и модела реципрочних утицаја. Добили су јасне резултате који указују да је самопоштовање антецедент социјалне подршке, тј. он поуздано предвиђа повећање нивоа квалитета социјалне подршке и величине мрежа током времена. Насупрот томе, модел посљедица није значајан. Ипак, можемо рећи да је самопоштовање у адолесценцији *индикатор друштвеног прихватања* (Hattie, 2004).

3.2. Самопоштовање и психолошка прилагодба

Kernis i saradnici (1991, према Lacković-Grgin, 1994) су утврдили да се само стабилно самопоштовање јавља као медијатор између депресије и самопоштовања, док високо или ниско самопоштовање није добар предиктор депресије. Такође, је Америчко психијатријско удружење 1996 године на основу многих истраживања утврдило да многе деструктивне импулсе којима се депресија манифестује, уз социјалну повученост и умор, прати обавезно и ниско самопоштовање (Dautbegović i Zvizdić Meco, 2013). Trzesniewski i saradnici (2006) користећи податке из Данединове мултидисциплинарне кохортне студије о здрављу и развоју (Dunedin Multidisciplinary

Health and Development Research, 1972) открили су да адолесценти са ниским самопоштовањем имају лошије ментално и физичко здравље, још слабију економску перспективу и виши нивои криминогеног понашања током одраслог живота, у поређењу са адолесцентима са високим самопоштовањем. Trzesniewski i saradnici (2006) код адолесцента ипак нису могли објаснити дугорочне посљедице ниског самопоштовања у односу на депресију, те разлике у односу на пол или социоекономски статус. Међутим, по ауторима добијени налази јасно сугеришу да ниско самопоштовање у току адолесценција предвиђа негативне посљедице реалног живота током зрелости.

Што се тиче самог правца асоцијације између самопоштовања и депресије, неке лонгитудиналне студије сугеришу да су настали симптоми претежно иду од самопоштовања ка депресивним симптомима, а не обрнуто (Sowislo i Orth, 2013). Masselink i saradnici (2017) су утврдили предикцију самопоштовања и појаву депресивних симптома. Њихови добијени резултати указују да самопоштовање у периоду ране адолесценције (око 11 година) директно и индиректно повезана са промјенама депресивних симптома у касној адолесценцији (око 16 година) док је индиректно повезана са депресивни симптомима у периоду ране одрасле доби (око 22 године). Њихови налази се слажу налазима студија Trzesniewski i saradnici (2006) i Steiger i saradnici (2014) који су такође утврдили да посљедице ниског самопоштовања имају негативан ефект на депресивне симптоме и до двије деценије с тенденцијом да временом слабе. Masselink i saradnici (2017) указују да је ниско самопоштовање стабилан фактор рањивости који чини адолесценте подложним да развију депресивне симптоме у току развојног пута до одраслости, уз напомену, да нужно не значи да ће сви адолесценти с ниском самопоштовањем развити депресивне симптоме на путу ка одраслом добу. Значај њихове студије огледа се у допринсу разумијевања механизма повезаности између самопоштовања и депресивних симптома.

Ипак и поред бројних налаза има и оних истраживача који расправљају и даље да ли је ниско самопоштовање фактор ризика за исходе у каснијем животу (Baumeister i sar., 2003). Неколицина њих је сугерисала, да самопоштовање не ира никакву улогу у предвиђању будућег прилагођавања. *Први* аспект тог става лежи у претпоставци да је самопоштовање "епифеномен" друштвено значајног исхода (Seligman, 1993; према Trzesniewski i sar., 2006). Према Seligmanу, ако се добре ствари дешавају у животу, онда је самопоштовање високо а ако се догоде лоше ствари у животу, онда је

самопоштовање ниско. Према овој перспективи, самопоштовање је последица животних услова, а не узрок позитивног подешавања друштвене ситуације. Штавише, Baumeister i saradnici (2003) сматрају да постоји слаба подршка за гледиште да високо самопоштовање доводи до бољшања понашања (нпр., побољшане перформансе у школи, смањено антисоцијално понашање). Тако, многи истраживачи полажу песимистички поглед на узрочну улогу самопоштовања у предвиђању адаптивних животних исхода. Међутим, као Baumeister i saradnici (2003) истакли су многи претходни студије о користима самопоштовања имају озбиљне методолошке ограничења јер је релативно мали број студија које су користиле веома ригорозне методе за испитивање узрочног утицаја самопоштовања на личне и социјалне проблеме. Дакле, истраживање рецентне литературе о значају самопоштовања окарактерисана је као недовољна због наведених методолошких ограничења, а не одбацујући став о значају самопоштовања (Baumeister i sar., 2003).

3.3. Самопоштовање и социо-економски статус

Литература о односу друштвене класе према самопоштовању јесте прожета контрадикцијама, показујући позитивне, нулте и инверзне односе. Rosenberg i Pearlin (1978) помоћу двије студије испитивали тај однос на узорку дјеце старости од 8 до 18 година; други, узорак одраслих старости 18-65 година. Резултати показују практично никакву асоцијацију код млађе дјеце, скромну асоцијацију код адолесцента и умјерену повезаност код одраслих. Rosenberg i Pearlin (1978) сматрају да четири процеса треба узети у обзир који су по њима одговорни за ове условне односе СЕС и самопоштовања, то су: процес друштвеног поређења, рефлектоване процјене, теорија самоперцепције и психолошку централност. Rosenberg i Pearlin (1978) претпостављају да ове принципе примјењују подједнако и одрасли и дјеца и да исти могу послужити у објашњењу зашто СЕС има различите ефекте на самопоштовање код дјеца и одраслих. Надље, аутори сматрају да су одрасли из структурних разлога више свјесни своје стварне позиције у систему стратификације и вјероватно томе придају већи значај. Док, дијете види себе кроз очи других и оно за шта верује да они мисле у великој мјери утиче на његово самопоштовање. Треће, чак и ако дијете зна гдје се налази, он је свакако свјестан да та позиција нема никакве везе са његовим властитим напорима или

постигнућима. Tvenge i Campbell (2002) су откриле да постоји мала, али статистички значајна позитивна повезаност између СЕС-а и самопоштовања са старошћу дјеце. Овај однос постаје јачи са годинама и може се тумачити кроз појам самопотраживања. То значи да СЕС утиче на начин на који људи размишљају, и третирају друге људе, и стога се вјероватно рефлектује у самопоштовању. Такође, сматрају да старија дјеца имају тенденцију да интернализују понашања и ставове других. Одбачена дјеца су више прихваћена од вршњака која долазе из породица са нижим СЕС (Yu, 2016).

3.4. Самопоштовање и породични односи

Једно од најважнијих задатака у адолесценцији, који је неопходан да би се прешло из периода дјетињства у период зрелости, јесте психолошко одвајање од родитеља (Naveghurst, 1951; према Lacković-Grgin, 2006). Међутим, у студији која је проведена на популацији београдских адолесцената, утврђено је да им је од развојних задатака најзначајнија промјена доживљаја аутономије у односу на родитеље, а да оно што се није промијенило, а што им је важно, то што имају добар однос са родитељима и њихову подршку током одрастања, те да би их се за рад доброг односа са родитељима, добра већина одрекла аутономије (Vranješević, 2001). Ауторица, овог истраживања напомиње да овај амбивалентни однос и сами родитељи препознају у понашањима код својих адолесцената: у једном тренутку се буне што их родитељи контролишу, док им се у другом тренутку жале како су занемарени и заборављени.

Међутим, може се поставити питање да ли сви ти родитељи добро коренсподирају са својим улогама тј. да ли знају кад требају вршити контролу, а кад пружати топлину, да би могли задовољити потребе самог адолесцента и на тај начин помогну остваривање развојних задатака код њих. Налази које је добила Vranješević (2001) иду у прилог са сљедећим резултатима у односу на димензију самопоштовања код адолесцената са њима значајним другима.

Самопоштовање осим што је под утицајем когнитивног развоја, налази се и под утицајем стварних или замишљених интеракција младих са значајним другим (Lacković-Grgin, 1994). Rosenberg (1978) сматра да је за оба пола, за различите класе и расе, мајка обично најзначајнија особа која се сматра “значајним другим”, а иза ње

слиједе отац, браћа и сестре и пријатељи. Карактеристике значајних других су: топли, њежни, охрабрују, подржавају, и без обзира на врсту интеракције релевантни су за развој самопоштовања у адолесценцији (Lacković-Grgin, 1994).

У односу на структуру породице, анализе истраживања су показала да постоји разлика између дјете са оцем и без оца у сљедећим варијаблама: страх од негативне евалуације, самоефикасност, некомпетентност и осамљеност (Lacković-Grgin, 1994). У прилог том говоре подаци (Weissove, 1979, Parisha i Nunna, 1981, према Lacković-Grgin, 1994) да су млади без оца самосталнији и одговорнији ради учешћа у акцијама преосталог родитеља. Ова разматрања подржавају и налази Tuce i Fako (2013) које истичу да се социодемографске варијабле нису показале значајним у предикцији самопоштовања нити у једној скупини адолесцената, што иде у прилог тези да је прилагођавање адолесцената асоцирано с димензијама интерперсоналних односа у породици, а не са структуром и социо-економским карактеристикама саме породице. Зато и даље можемо са сигурношћу тврдити, да је и даље најважнија сигурност и подршка коју дијете има у породици да би развио позитивно самопоштовање о себи.

3.5. Самопоштовање и вршњачки односи

Позитивно самопоштовање доводи до понашања које промовише сличност и вршњачко прихватање (Srivastava i Beer, 2005; према Yu, 2016), ствара осјећај самопоуздања који служи као извор отпорности усучавању са стресом у свакодневним вршњачким интеракцијама и као пуфер штетних ефеката стреса из околине (Baumeister i sar., 2003). Генерално, млади су високим самопоштовање процјењују своје вршњачке односе квалитетнијим и значајнијим од оних које имају ниско самопоштовање (Keefe i Berndt, 1996; према Yu, 2016). Студенти са високим самопоштовањем су успјешнији у иницирању међуљудских односа и управљању међуљудским конфликтима, иако се њихова стајалиште не мора нужно поклапати са другим (Buhrmester, Furman, Vittenberg i Reis, 1988). Ипак, треба знати да из осјећања самопоштовања може настати осјећај супериорности у односу на друге или пак девалвација других. Слично томе, појединци са високим самопоштовање сматрају се више антагонистички и мање пријатељским (Heatherton i Vohs, 2000). Други пак сматрају да самопоштовање није значајно повезано са вршњачким односима међу адолесцентима (Adams, Rian, Ketsetzis i

Keating, 2000). Ипак постоје докази за утицај самопоштовања на промјене у односу према вршњачком стресу настао као последица одбијања. Перцепција одбијања од стране групе снажно резултира сниженим самопоштовањем (Blackhart, Nelson, Knovles, Baumeister, 2009; Leari i sar., 1995), док перцепција прихватања од стране групе доводи до позитивних самоевалуација (Blackhart i sar., 2009). За разлику од имплицитне узрочне повезаности укључене у теорију социометра, није неуобичајено наћи људе који имају релативно негативно самопоштовање упркос подржавајућим друштвеним мрежама (Heatherton i Vohs, 2000). Слично томе, нису пронађене значајан разлике у самопоштовању или менталном благостању у односу на социометријски статус (тј. популаран, просјечан, контроверзан, занемарен, одбачен) (Zettergren, Bergman i Vangbi, 2006). Иако одбацивање вршњака значајно доприноси дјечијој анксиозности, то није имало значајног утицаја на самопоштовање (Nesdale i Lambert, 2007). Штавише, проблеми вршњака (тј одбацивање, виктимизација и недостатак реципрочних пријатељстава) нису успјели значајно предвидјети промјене у самопоштовању дјце (Orth, Robins, Vidaman i Conger, 2014b). Више забринути за добијање повољне репутације међу својим вршњацима је утолико израженији за дјечаке него за дјевојке (LaFontana i Cillessen, 2010). Насупрот овоме, Rudolphova (2002; према La Fontana i Cillessen, 2010) истраживања су показала дјевојчице дају већи значај на интерперсоналном успјеху него дјечаци, дјевојчице су више забринуте за међуљудске односе и негативну оцјену од стране вршњака, као и да доживљавају већи ниво интерперсоналног стреса него дјечаци, нарочито током адолесцентних година.

Yu (2016) је у својом истраживању добио да је самопоштовање позитивно повезано са вршњачким стресом у периоду ране и средње адолесценције, док је вршњачки стрес негативно повезан са самопоштовањем у раној адолесценцији, а умјерено повезан у периоду средње и касне адолесценције.

3.6. Самопоштовање и тјелесни изглед

У односу на тјелесно самопоштовање, тјелесна изглед је позитивно повезана са самопоштовањем. У прилог том, говоре подаци Thortona i Raškmana (1991, према: Lacković-Grgin, 1994), како је током адолесценције више самопоштовање у односу на тјелесну ефикасност код мушкараца, него код дјевојака.

Проучавање тјелесне тежине и њеног значаја за самопоштовање везана је уз истраживања у Америци и Аустралији. У налазима постоји значајна корелација између самопоштовања и (не)задовољства тежином. Mendelson и White (1985, према Lacković-Grgin, 1994), наводе да гојазни имају ниже тјелесно самопоштовање. У односу на “синдром пребијеног дјетета” Камре i sar. и Hjorth i Ostrov (1982, према Lacković-Grgin, 1994), су у својим истраживањима утврдили да такви адолесценти имају значајно негативну слику о себи са последицама анксиозности, одсутности и слабе прилагођености.

Резултате које је се у свом истраживању добиле Tubić i saradnice (2012) указују да адолесценти који се баве спортом повољније процјењују себе у већини испитиваних аспеката самопоимања у односу на вршњаке који се не баве организовано спортом. Надаље, ауторке су утврдили да бављење спортом посебно позитивно утиче на самопоимање адолесцената мушког пола, а такође су регресионом анализом недвосмислено показали да значај процјене физичког изгледа у општем самовредновању адолесцената оба пола, је важан независно од тога да ли се баве спортом или не. Janjetović (1996), линеарним и парцијалним корелацијама утврдила да је код оба пола у општем самопоштовању највише доприноси, редом: физички изглед, социјална евалуација и интелектуалне способности. Надаље, самопоштовање код адолесцената женског пола за њихов доживљај опште некомпетентности, заслужан физички изглед више него код адолесцената мушког пола. Штавише, дјевојчице су вјероватније више од дјечака незадовољни њиховим физичким изгледом и укупном имицом тијела током адолесценције (Paxton, Neumark-Sztainer, Hannan i Eisenberg, 2006). Дјевојчице су више од дјечака незадовољни њиховим физичким изгледом и укупном имицом тијела током адолесценције. Из тих разлога, дјевојчице у периоду адолесценције су више осјетљиве на ниже самопоштовање од дјечака у периоду адолесценције (Heaven i Ciarrochi, 2008, Mares, de Leeuw, Scholte, Engels, 2010).

3.7. Самопоштовање и академски успјех

Истраживања самопоштовања и школског постигнућа иду у два смјера. Watkins и Astila (1987, према Lacković-Grgin, 1994) називу две врсте резултата. Неки говоре о утицају од школског успјеха ка самопоштовању, а неки од самопоштовања ка школском успјеху. У објашњењу ове каузалне везе погодне су лонгитудиналне студије.

Резултати иду у смјеру да је код дјевојчица правац самопоштовање ка школском успјеху, а код дјечака обратно, тј. школски успјех ка самопоштовању (Heaven i Ciarrochi, 2008; Mares, de Leeuw, Scholte, Engels, 2010).

Zeba (2007; према Delač Horvatinčić, Kozarić Siković, 2010) налазе да се с обзиром на академски успјех, ученици разликују у димензијама школске компетентности (на којој ученици са бољим резултатима постижу статистички значајно више резултате) и регулације понашања (на којој ученици слабијег школског успјеха постижу статистички значајно ниже резултате).

Kugiasou (2001) истиче да ученици који из информација о свом напретку (оцјена), закључе да заостају за својим колегама или за неким стандардом постигнућа, могу се обесхрабрити, узрујати и разочарати, отуђити од школе и утонути у зачаран круг све слабијег успјеха.

4. КУЛТУРОЛОШКЕ РАЗЛИКЕ У САМОПОШТОВАЊУ ТОКОМ АДОЛЕСЦЕНЦИЈЕ

Rosenberg i saradnici (1995) истичу да су истраживања о самопоштовању до средине 90-тих година 20. вијека, направили погрешку тако што су процјене специфичног самопоштовања изједначавали са глобалним самопоштовањем и створили лажну слику код појединаца о нивоу глобалног самопоштовања. Тај пропуст се према Crossu (1985; према Rosenberg i sar., 1995) посебно очитује у студијама односа расе и самопоштовања а које је тада исходovalo заблудом да се процјена расног (културолошког) нивоа самопоштовања изједначава с личним глобалним самопоштовањем појединца те културе. Ова заблуда према Rosenberg i saradnici (1995) подједнако се односи и на друге аспекате специфичног самопоштовања.

4.1. Ранг самопоштовања у различитим културама

Истраживања сугеришу да људи из различитих култура (нпр. колективизам vs. индивидуализма) могу имати различите перцепције и процјене о себи због различитих самоконструкција (Markus, Kitayama, 1991; према Delvecchio i sar., 2017). Можда је то одговор за конзистентну тенденцију особа из земаља источне Азије да пријављују ниже самопоштовање у односу на особе из западних земље. Конкретно, иако се широко вјерује да људи у индивидуалним културама имају већу самопоштовање него у колективистичким културама (нпр., Heine i sar., 1999; Chan, 2000), неке студије показале су да се особе из колективистичких култура не разликују од особа из индивидуалних култура у нивоу самопоштовања (Liu i Xin, 2015). Cai i saradnici (2007) су утврдили да се кинески адолесценти имају позитивно самопоштовање исто као и Американци, али су генерално мање склони да се претјерано позитивно процјењују. У складу са овом тврдњом иду и налази Liu i Xin (2015) који су утврдили да се кинески адолесценти мање позитивно процијњују од америчких адолесцената на когнитивној мјери самовредновања, тј. скромности прави културне разлике у когнитивној

самоевалуацији. Напоследку, културне разлике у глобалном самопоштовању су елиминисане када је статистички контролисана когнитивна самоевалуација.

За разлику од многих претходних студија које показују да појединци са високим самопоштовањем вјерују да су цјењени, поштовани, популарни и прихваћени Baumeister i saradnici (2003) су у свом истраживању утврдили да су корејски адолесценти (у периоду ране и средње адолесценције) са високим самопоштовањем склони патити од стреса узрокованог недостатком признања од стране вршњака. Овај резултат се може тумачити на више начина. Прво, они са високим самопоштовањем нарочито брину о стварању повољних утисака код других и желе да добију признање због својих високих очекивања (Leari i sar., 2000, 2005). Друго, овај налаз може се тумачити у свјетлу културе Источне Азије, гдје скромност, понизност и привлачност сматрају се веома важним врлинама (Muramoto i sar., 2009). С тим у вези, старији и средњи адолесценти који имају високосамопоштовање и које су мање когнитивно и емоционално зрели у односу на касне адолесценате, могу бити мање ефикасни у преносу позитивне друштвене слике и супериорности (Blakemore i Choudhuri, 2006), чиме се изазивају мање позитивне реакције од вршњака. За разлику од тога, дјеца и млади у периоду ране и средње адолесценције са нижим самопоштовањем, су мање вољни да се понашају на друштвено прихватљив начин, јер се сматрају мање вриједним у односу на своје вршњаке који фаворизују само-скромни стил презентације, чиме смањује ризик од негативне вршњачке пажње (Muramoto i sar., 2009).

Delvecchio i saradnici (2017) су провели крос-културално истраживање. Узорак су чинили адолесценти из Пољске (земља у транзицији из колективизма у индивидуализам), Италије (индивидуалистичка земља) и Кине (колективистичка земља). Циљ студије је био испитати да ли постоје разлике у нивоу глобалног самопоштовања код пољских адолесцената у односу на адолесценате из индивидуалистичких и колективистичких земаља. Резултати су показали да: пољски адолесценти постижу ниже резултате на глобалном самопоуздању и самодопадању него њихови кинески и италијански вршњаци; као и да постоје значајне интеракције између пола и глобалног самопоштовања. Италијански адолесценти пријављују виши ниво глобалног самопоштовања, од италијанских адолесценткиња, а пољски адолесценти пријављују нижи ниво самопоштовања, као и пољске адолесценткиње. Налази ове студије су

такође покзали да самопоштовање код пољских адолесцената утиче и на питања везана за културу која се не могу ограничити на индивидуализам-колективизам.

4.2. Стабилност самопоштовања у односу на пол и културу

Иако мушкарци обично пријављују виши ниво самопоштовања у односу на жене, сматра се да пол нема јак утицајна развојну путању самопоштовања; то јесте, и да мушкарци и жене имају тенденцију да покажу повећање самопоуздања од адолесценције до средине живота, а затим да им подједнако пада у старости (Orth i sar., 2012; 2010). Међутим, чланови етничких мањина не показују исте обрасце развојног тока самопоштовања у односу на чланове већинске етничке групе. На примјер, развојна путања афричких Американаца (упоређивање са Американцима европског поријекла) се више повећава оштро током адолесценције и млађе одрасле доби, али онда убрзано опадао током старости (Orth i sar., 2010). Важно је, истаћи да установљена разлика између ове двије етничке групе током старосне доби чак и након контроле разлике у приходима, статусу запослења и физичког здравља (Orth i sar., 2010). И поред родне и етничке припадности, недавно истраживање на женама и мушкарцима свих старосних група, од адолесценције до дубоке старост, су показала да можемо код појединца предвидјети релативни ниво самопоштовања (тј. где та особа стоји у односу на друге) током деценија живота). Ипак, упркос теоријским тврдњама самопоштовање временом непрекидно флукутира као одговор на неизбјегну мјешавину успјеха и неуспјеха који сви доживљавамо док пролазимо кроз живот. Супротно, томе, изгледа да је самопоштовање донекле отпоран конструкт на различите пролазне факторе. Ови нови налази сугеришу да се самопоштовање треба посматрати као релативно стабилну црту личности (Delvecchio i sar., 2017). Током протекле двије деценије, велики број студија које су испитивали полне разлике у самопоштовању (Twenge, Campbell, 2001; Robins i sar., 2002; Trzesniewski, Donnellan, Robins, 2003; Orth, Trzesniewski, Robins, 2010;) установили су да, почев од адолесценције, постоји значајан родни јаз обзиром да мушкарци имају тенденцију да пријављују већи ниво самопоштовања у односу на жене који је вјероватно и донекле културолошки условљен. Tafarodi и његове колеге (2001) подржали су тај став, образлажући га да ниво самопоуздања и самодопадања различито преовладавају у свим културама.

Конкретно, они су предложили "хипотезу о трговини" у којој се мисли на самопоуздање више подстиче у индивидуалним културама на рачун самодопадања.

5. ЗАКЉУЧЦИ

У овом раду добили смо резултате који показују да је адолесценција као кризни и прелазни период, од дјетета ка одраслом добу, поставља пред младу особу читав низ задатака који са једне стране захтјевају рјешавање, а са друге стране са собом носе разноврсне проблеме. Ипак, све то представљају срж развоја и неминован развојни слијед у цјелокупном животном циклусу појединца. Улога средине у адолесценцији је значајна, јер она обезбјеђује услове у којима ће адолесценти имати прилику да испуне задатке пред које га то исто друштво ставља. Међутим, од свих друштвених фактора, утврђено је да је још увијек улога породице најважнија у развоју самопоштовања (Tuše i Fako, 2013). Обзиром да самопоштовање има кључну улогу у адолесценцији на начин да доприноси томе како ће се адолесцент изборити са развојним кризама, не смије се занемарити у развоју његова протективна функција (Kolenović-Ђаро i sar., 2015), те развој самопоштовања треба подстицати од почетка његовог развоја. Иако међу истраживачима постоје многа разилажења у погледу једнозначности: дефиниције, структуре и њихове стабилности, ипак можемо извести неке закључке:

Самопоштовање је субјективна евалуација укупне вриједности (Robins i sar., 2012). Самопоштовање има карактеристичну нормативу трајекторију кроз животни вијек која има тенденцију да буде високо у дјетињству, пада током адолесценције те се постепено повећава током одраслог доба, и онда поново опада у старости. Четврто, разлике у самопоштовању резултат су генетских и фактора животне средине. Међутим, докази да самопоштовање има биолошку основу не би требало да обесхрабрује интервенције у васпитању самопоштовања. Пето, високо самопоштовање је проспективно повезано са бољим менталним и физичким здрављем, затим економским перспективама, а нижи нивои самопоштовања са агесијом и криминогеним понашањима, чак и након контроле других фактора који би потенцијално могли проузроковати ове позитивне исходе. Зато је самопоштовање поуздан индикатор друштвене и психолошке прилагодбе адолесцента, на основу којег се може предвидјети животни исход у ближој будућности. Шесто, самопоштовање је културолошки условљено и постоје разлике и у односу на пол. Треба истаћи податак да је самопоштовања донекле отпоран

конструкт на различите пролазне факторе. Ови нови налази сугеришу да се самопоштовање треба посматрати као релативно стабилна црта личности.

Због свег наведеног веома је важно да се перманентно прикупљају нови резултати и утврђују фактори које би омогућиле да се стварају стратегије у којима ће млади имати прилику да развијају такво самопоштовање у којима ће њихова психолошка прилагодба и развојни задатак—стварање идентитета бити што позитивнији.

6. ЛИТЕРАТУРА

- Adams, G. R., Ryan, B. A., Ketschis, M., Keating, L. (2000). Rule compliance and peer sociability: A study of family process, school-focused parent-child interactions, and children's classroom behavior. *Journal of Family Psychology, 14*(2), 237-250.
- Balint, A. (2014). Towards the Positive Psychology of Adolescence. *Hungarian Educational Research Journal, 4*(2), 4-18.
- Barry, T. C., McDougall, H. K., Anderson, C. A., Bindo, L. A., (2018). Global and contingent self-esteem as moderators in the relations between adolescent narcissism, callous-unemotional traits, and aggression. *Personality and Individual Differences, 123* (4),1-5.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., Vohs, K. D. (2005). Exploding the self-esteem myth. *Scientific American, 292*(1), 84-91.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., Vohs, K. E. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest, 4*, 1-44.
- Blakemore, S.J., Choudhury S. (2006).Development of the adolescent brain: implications for executive function and social cognition. *J Child Psychol Psychiatry, 47*(3-4), 296-312.
- Blakemore, S.J. (2008). The social brain in adolescence. *Nature Reviews Neuroscience, 9*(4), 267-77.
- Blackhart, G. C., Nelson, B. C., Knowles, M. L., & Baumeister, R. F. (2009). Rejection elicits emotional reactions but neither causes immediate distress nor lowers self-esteem: A metaanalytic review of 192 studies on social exclusion. *Personality and Social Psychology Review, 13*, 269-309.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastebarsko: Naklada Slap.
- Berzonsky, M. D. (2006). Identity processing style and self-definition: Effects of a priming manipulation. *Polish Psychological Bulletin, 36*, 137-143..
- Boden, J. M., Fergusson, D. M., Horwood, L. J. (2008).Does adolescent self-esteem predict later life outcomes?A test of the causal role of self-esteem. *Development and Psychopathology, 20*, 319-339.
- Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Brown, J.D., Marshall, M. A. (2006). The three faces of self-esteem. In M. Kernis (Ed.) *Self-esteem: Issues and answers, 4-9*. New York: Psychology Press.

- Buhrmester, D., Furman, W., Wittenberg, M. T., Reis, H. T. (1988). Five domains of interpersonal competence in peer relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 991–1008.
- Cai, H. & Brown, J. D., Deng, C., Oakes, M. (2007). Self-esteem and culture: Differences in cognitive self-evaluations or affective self-regard?. *Asian Journal of Social Psychology*, 10, 162 - 170.
- Chan, Y. M. (2000). Self-esteem: A cross-cultural comparison of British-Chinese, White British and Hong Kong Chinese children. *Educational Psychology*, 20(1), 59-74.
- Crocker, J., Park, L.E. (2004). The Costly Pursuit of Self-Esteem. *Psychol Bull*, 130(3), 392-414.
- Crocker, J., Major, B. (1989). Social stigma and self-esteem: The self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96(4), 608-630.
- Čekrlija, Đ. (2014). *Studija o samopoimanju i samom poimanju*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci i Banja Luka: Grafid.
- Dautbegović, A., Zvizdić Meco, S. (2013). Percipirana socijalna podrška, učenikovo samopoštovanje i opterećenje u školi kao determinante depresivnih reakcija mladih adolescenata. *Zbornik radova kongresa psihologa Bosne i Hercegovine*, 3, 49-64.
- Delač Horvatinčić, I., Kozarić Ciković, M. (2010). Povezanost samopoimanja, navika čitanja i školskog uspjeha učenika sedmog i osmog razreda osnovne škole. *Napredak*, 151 (3-4), 445-465.
- Delvecchio, E., Lis, A., Liberska, H. & Li, B-L. (2017). The level of self-esteem among Polish adolescents in a cross-cultural context. *Polskie Forum Psychologiczne*, 22(2), 189-204.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*, 16, 328 –335.
- Erikson, E. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Erikson, E. (1976). *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd: Pobjeda.
- Erikson, E. (1968). *Identity: youth and crisis*. Oxford, England: Norton & Co
- Frewen, P. A., Lundberg, E., Brimson-Théberge, M., Théberge, J. (2013). Neuroimaging self-esteem: a fMRI study of individual differences in women. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 8(5), 546–555.
- Guilbert, J-J., World Health Organization (1998). *Educational handbook for health personnel* / J.-J. Guilbert, 6th ed. rev. and updated 1998. Geneva: World Health Organization.
- Hattie, J. (2004). Models of self-concept that are neither top-down or bottom-up: The thread model of self-concept. Paper presented at the *Third International Self Conference*, Berlin:Max-Planck-Institute.

- Harter, S. (1999). *Distinguished contributions in psychology. The construction of the self: A developmental perspective*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Heaven, P., Ciarrochi, J. (2008). Parental style, gender and European Journal of Personality, 22, 707-724.
- Heine, S. J., Lehman, D. R., Markus, H. R. & Kitayama, S. (1999). Is there a universal need for positiveself-regard? *Psychological Review*, 106, 766–794.
- Heatherton, T. F., Vohs, K. D. (2000). Interpersonal evaluations following threats to self: Role of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 725-736.
- Hurlock, E. B. (1970). *Razvoj deteta*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbiji.
- James, W. (1890). *The principles of psychology, Vol. 1*. New York, US: Henry Holt and Company.
- Janjetović, D. D. (1996). Polne razlike u osloncima generalnog koncepta o sebi adolescenata. *Psihologija*, 29(4), 487-498.
- Kendler, K., Gardner, C., Prescott, C. (1998). A population-based twin study of self-esteem and gender. *Psychological Medicine*, 28(6), 1403-1409.
- Kolenović-Đapo, J., Drače, S. i Hadžiahmetović, N. (2015). *Psihološki mehanizmi odbrane—Teorijski pristupi, klasifikacija i vodič za vježbe*. Sarajevo: Filozovski fakultet.
- Kyriacou, C. (2001). *Temeljna nastavna umijeća 2*. dopunjeno izd. Zagreb : Educa.
- Lacković-Grgin, K. (2014). Novo u psihologijskim razvojnim teorijama: Modificiranje ranijih, te formuliranje i provjera novih teorija i koncepata. *Suvremena psihologija*, 17(2), 199-227.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastebarsko: Naklada slap.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastebarsko: Naklada Slap.
- LaFontana, M. K., Cillessen, H. N. A. (2010). Developmental Changes in the Priority of Perceived Status in Childhood and Adolescence. *Social Development*, 19(1), 130-147.
- Leary, M. R. (2005). Sociometer theory and the pursuit of relational value: Getting to the root of self-esteem. *European Review of Social Psychology*, 16, 75–111.
- Leary, M. R., Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 32, 1-62. San Diego, CA, US: Academic Press.
- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. K., Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonalmonitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68,518–530.
- Liu, M., Wu, L. Ming, Q. (2015). How Does Physical Activity Intervention Improve Self-Esteem and Self-Concept in Children and Adolescents? Evidence from a Meta-Analysis. *Plos One*, 10(8).

- Liu, M., Xin, Z. (2015). Birth Cohort and Age Changes in the Self-Esteem of Chinese Adolescents: A Cross-Temporal Meta-Analysis, 1996–2009. *Journal of Research on Adolescence*, 25(2), 366–376.
- Masselink, M., Van Roekel, E., Oldehinkel, A. J. (2017). Self-esteem in Early Adolescence as Predictor of Depressive Symptoms in Late Adolescence and Early Adulthood: The Mediating Role of Motivational and Social Factors. *J Youth Adolescence*, 00, 1-15
- Mar, R. A., De Young, C. G., Higgins, D. M., Peterson, J. B. (2006). Self-liking and self-competence separate self-evaluation from self-deception: Associations with personality, ability, and achievement. *Journal of Personality*, 74(4), 1047-1078.
- Mares, H. W. S, de Leeuw, N. H. R., Scholte, H. J. R., Engels, C. M. E. R. (2010). Facial Attractiveness and Self-Esteem in Adolescence. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(5), 627-637.
- Marinić, D. (2014). *Uloga strukturalnih varijabli samopoimanja u dinamizmu samoevaluacije: provjera modela "društva pojma o sebi"*. Objavljeni doktorski rad. Zagreb: Filozovski fakultet u Zagrebu.
- Marsh, H. W. (1986). Global self-esteem: Its relation to specific facets of self-concept and their importance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1224-1236.
- Marsh, H. W., Shavelson, R. J. (1985). Self-concept: Its multifaceted, hierarchical structure. *Educational Psychologist*, 20, 107-125.
- Marshall, S. L., Parker, P. D., Ciarrochi, J. and Heaven, P. C.L. (2014). Is Self-Esteem a Cause or Consequence of Social Support? A 4-Year Longitudinal Study. *Child Development*, 85(3), 1275–1291.
- Moore, M. K. (1990). *Self-esteem: Self-portrature an examination of their relationship*. Published thesis. University of Arizona: Department of Art Graduate College.
- Muramoto, Y., Yamaguchi, S., & Kim, U. (2009). Perception of achievement attribution in individual and group contexts: Comparative analysis of Japanese, Korean, and Asian-American results. *Asian Journal of Social Psychology*, 12(3), 199-210.
- Nesdale, D., & Lambert, A. (2007). Effects of experimentally manipulated peer rejection on children's negative affect, self-esteem, and maladaptive social behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 31(2), 115-122.
- Orth, U., Maes, J., Schmitt, M. (2015). Self-esteem development across the life span: A longitudinal study with a large sample from Germany. *Developmental Psychology*, 51, 248-259.
- Orth, U., Robins, R. W. (2014a). The Development of Self-Esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 23 (5), 381-38.
- Orth, U., Robins, R. W., Widaman, K. F., Conger, R. D. (2014b). Is low self-esteem a riskfactor for depression? Findings from a longitudinal study of Mexican-origin youth. *Developmental Psychology*, 50, 622-633.

- Orth, U., Robins, R. W., Widaman, K. F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 1271–1288.
- Orth, U., Trzesniewski, K.H., & Robins, R.W. (2010). Self-esteem development from young adulthood to old age: a cohort-sequential longitudinal study. *Journal of personality and social psychology*, 98(4), 645-58.
- Orth, U., Robins, R. W., Roberts, B. W. (2008). Low self-esteem prospectively predicts depression in adolescence and young adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 695–708.
- Pan, W., Liu, C., Yang, Q., Gu, Y.Y., Yin, S., & Chen, A. (2016). The neural basis of trait self-esteem revealed by the amplitude of low-frequency fluctuations and resting state functional connectivity. *Social cognitive and affective neuroscience*, 11 3, 367-76.
- Paxton, J. S., Neumark-Sztainer, D., Hannan, J. H., Eisenberg, E. M. (2006) Body Dissatisfaction Prospectively Predicts Depressive Mood and Low Self-Esteem in Adolescent Girls and Boys. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 35(4), 539-549,
- Piaget, J., Inhelder, B., (1978). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Repšti, S. (2016). *Šta je socijalna podrška*. [Internet] <https://pozitivnapsihologija.voxxyz.com/2016/07/23/sta-je-to-socijalna-podrška> (pristupljeno, 20.06.2018.)
- Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B. (2012). A Brief Primer on Self-Esteem. *Prevention Researcher*, 19(2), 3-7.
- Robins, R. W., Trzesniewski, K. H. (2005). Self-Esteem Development Across the Lifespan. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 158-162.
- Robins, R.W., Trzesniewski, K. H., Tracy, J.L., Gosling, S.D., Potter, J. (2002). Global self-esteem across the lifespan. *Psychology and Aging*, 17, 423–434.
- Robins, R.W., Hendin, H.M., Trzesniewski, K.H. (2001). Measuring global self-esteem: Construct validation of a single-item measure and the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 151-161.
- Rosenberg, M. (1998). *Determinants of Self-Esteem*. Princeton, NJ: Princeton University Pres.
- Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C., Rosenberg, F. (1995). Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts, Different Outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141-156
- Rosenberg, M., Pearlin, L. I. (1978). Social Class and Self-Esteem Among Children and Adults. *American Journal of Sociology*, 84(1), 53-77.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Savin-Williams, R. C., Demo, H. D. (1983). Situational and transsituational determinants of adolescent self-feelings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 824-833.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J., Stanton, G. C. (1976). Self-Concept: Validation of Construct Interpretations. *Review of Educational Research*, 46(3), 407 – 441.
- Simmons, R. G., Brown, L., Bush, D. M., & Blyth, D. A. (1978). Self-esteem and achievement of Black and White adolescents. *Social Problems*, 26(1), 86-96.
- Soenens, B., Berzonsky, D. M., Papini, R. D. (2016). Attending to the role of identity exploration in self-esteem: Longitudinal associations between identity styles and two features of self-esteem. *International Journal of Behavioral Development*, 40(5), 420–430.
- Sowislo, J. F., & Orth, U. (2013). Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 139(1), 213-240.
- Steiger, A. E., Allemand, M., Robins, R. W., Fend, H. A. (2014). Low and decreasing self-esteem during adolescence predict adult depression two decades later. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106, 325-338.
- Tafarodi, R.W., Swann, W.B. Jr. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65, 322-342.
- Tafarodi, R.W., Swann, W.B. Jr. (2001). Two-dimensional self-esteem: Theory and measurement. *Personality and Individual Differences*, 31, 653-673.
- Todorović, J. A. (2005). Porodični činioci stabilnosti samopoštovanja adolescenata. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 37(1), 88-106.
- Todorović, J. A. (2004). Vaspitni stilovi u porodici i stabilnost samopoštovanja adolescenata. *Psihologija*, 37(2), 183-193.
- Totić-Poznanović, S., Pavlović, D. M., Đorđević, J. R., Pavlović, A. M., & Marinković, D. (2011). Socijalna kognicija osoba sa shizofrenijom. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 139(11-12), 828-833.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381-390.
- Trzesniewski, K.H., Donnellan, M.B., & Robins, R.W. (2003). Stability of self-esteem across the lifespan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 205-220.
- Tubić, T., Đorđić, B., Poček, C. (2012). Dimenzije self-koncepta i bavljenje sportom u ranoj adolescenciji. *Psihologija*, 45 (2), 209-225.
- Tuce, Đ., Hadžiahmetović, N., Kolenović-Đapo, J. i Fako, I. (2017). Metrijske karakteristike Rosenbergove skale samopoštovanja kod mlađih i starijih adolescenata. U Dž. Husremović & M. Koso-Drljević (Ur.), *Peti kongres psihologa Bosne i Hercegovine sa međunarodnim učesćem: Zbornik radova*, 33-63. Sarajevo: Društvo psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine.

- Tuce, Đ., Fako, I. (2013). Odrednice samopoštovanja kod adolescenata. *Zbornik radova Kongresa psihologa Bosne i Hercegovine*, 3, 285-301.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2002). Self-Esteem and Socioeconomic Status: A Meta-Analytic Review. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 59-71.
- Uddin, L. Q., Iacoboni, M., Lange, C., Keenan, J.P. (2007). The self and social cognition: the role of cortical midline structures and mirror neurons. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(4), 153 – 157.
- Van den Bergh, B. R. H., Marcoen, A. (1999). Harter's Self-Perception Profile for Children: Factor structure, reliability, and convergent validity in a Dutch-speaking Belgian sample of fourth, fifth and sixth graders. *Psychologica Belgica*, 39(1), 29-47.
- Vasta i sar. (1998). *Dječija psihologija*. Jastbarsko: Naklada Slap.
- Vranješević, J. (2001). *Promena slike o sebi: autoportret adolescencije*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Wagner, C., Valtin, R. (2016). *Determinants of self-esteem in young adolescents*. Humboldt University: Department of Primary Education.
- Yang, Z., Luo, Y., Gu, R., Liu, Y., Cai, H. (2017). Self-esteem and brain: A social neuroscience approach. *Advances in Psychological Science*, 25(5), 788-798.
- Yu, J. J. (2016), The Intertwined Relationship between Self-esteem and Peer Stress Among Korean Adolescents: A Prospective Longitudinal Study. *Social Development*, 25(1), 157–175.
- Zettergren, P., Bergman, L. R., & Wangby, M. (2006). Girls' stable peer status and their adulthood adjustment: A longitudinal study from age 10 to age 43. *International Journal of Behavioral Development*, 30, 315–325.
- Zvizdić, S. (2015). *Socijalna podrška i rezilijencija kod djece i adolescenata*. Sarajevo: Filozofski fakultet Sarajevo.